

Әдебиет әлемінде өзіндік өрнегі бар Б.Сокпақбаев қаламынан шыққан әр сөзге үңіле қарасақ, жазушының адам жан дүниесін суреттеудің, оны бар ерекшелігімен сезіне жеткізудің шебері екенін аңғарамыз.

Б.Сокпақбаев – көркем сөз бен көсем сөздің өрен жүйрігі. Қазақ тілінің құнарын бойға сіңіріп, ғасырлар тереңінен тамыр тартқан ана тіліміздің ең байлығын, терең де тылсым сырларын, көркемдік күші мен ойшылдық қарымын қалам қуатымен жарқырата білген қаламгер әрбір шығармасымен оқырманын тіл құдіретіне табындыра түседі. Әлемдік мәдениет пен адамзаттық құндылықтарды бойға сіңіре отырып, туған халқы мен ана тілінің мерейін өсіруге қызмет етудің жарқын үлгісін көрсетіп кеткен жазушы әдебиетіміздегі күлкінің қасиетін де көркем тілімен жасарта білді.[22.195]

Әдебиет пен өнердегі күлкі элементтерінің ең бір өнімді қолданылатын тұсы көркем бейнелерге қатысты десек, жазушы өз кейіпкерлерін сомдауда суреткерлік мақсатына сәйкес түрлі сатиралық құралдарды пайдаланып отыратынын көреміз. Қожа, Сұлтан бейнелері – әдебиетіміздегі сатиралық, юморлық образдардың жарқын үлгілері болып табылады.

Қожа әлемі күрделі де сан қырлы. Өмір-тіршілікті сөз өнерінің құдіретімен бейнелеуде суреткер ара-тұра күлкінің күшіне сүйеніп, сатира мен юморға да жүгініп отырады. Әдебиеттегі әзіл – қоғамдық болмысқа эстетикалық қатынастың ерекше типі, суреткерлік ойды білдірудің өзгеше түрі, өмірлік құбылыстарды зерттеу, бағалау, тілдік-көркемдік тұрғыдан көрсетудің өзіндік амалы. Әдебиет зерттеушісі М.Бахтин айтқандай, «сатиралық жағдай кез келген жанрға заманауи шындықтың, жанды өзектіліктің, саяси және идеологиялық қажеттіліктің түзетуін енгізеді. Сатиралық элемент, әдетте, пародиялаумен және қалжыңға айналдырумен тығыз байланыста болып, жанрды өлі шарттылықтан арылтып отырады».[16.134-139]

Б.Сокпақбаев шығармаларында сатира мен юмор, ирония элементтері мол қуатымен де, көркемдік-эстетикалық байлығымен де ерекшеленеді.

Әдебиет пен өнердегі күлкі элементтерінің ең бір өнімді қолданылатын тұсы көркем бейнелерге қатысты десек, жазушы өз кейіпкерлерін сомдауда суреткерлік мақсатына сәйкес түрлі сатиралық құралдарды пайдаланып отыратынын көреміз. Қожа, бейнелері – әдебиетіміздегі сатиралық, юморлық образдардың жарқын үлгілері болып табылады.

Жазушы күлкісінің астарында көбінесе санаға сәуле түсіретін, оқырманды қалың ойға жүктейтін ойлы мұң, кермек нала жататын секілді. Тарихтың ащы сабақтарын, өмірлік құбылыстардың қасіретті жақтарын, тұрмыс-тіршіліктің жабыңқы қабағын езу тартқыза отырып бейнелеу – жазушының суреткерлік ерекшеліктерінің бірі.

Література:

1. Панько Т.І. Мова і нація в естетичній концепції І. Франка / Т.І. Панько. – Львів : Світ, 1992. – 192 с.
2. Регушевський Є.С. Нариси про мову наукових праць І.Я. Франка / Є.С. Регушевський. – Сімферополь : Таврія, 2006. – 194 с.
3. Сурова Н. В. Метафорические выражения в научном стиле современного русского языка / Н.В. Сурова // Мовознавство. – Т.1. – 1958. – С. 25-39.
4. Франко І. Теорія і розвій історії літератури / І Франко. – К.: Наукова думка, 1983. – Т. 40. – 559 с.

На думку І. Франка, «вплив однієї мови на іншу - це не тільки зовнішній фактор, алже він пов'язаний із внутрішнім станом мови-рецептора, який вибирає те, що відповідає його структурі і функціональному регулюванню національних та міжнародних елементів з орієнтацією на власну мовну основу» [4, с. 40].

Отже, термінологічна система кожної мови є національною, так як терміни міжнародного характеру, які в ній існують, асимілюються відповідно до структури національної мови.

Через всю критичну спадщину І. Франка проходить метод функціонального аналізу термінів, який вимагає однозначного його розуміння. Зафіксований і осмислений термін, на думку вченого, повинен відповідати практичним потребам народу. Він засуджує маніпуляції термінами, їх виправлення і довільне застосування, оскільки таке довільне вживання і поділ не можуть бути об'єктивно обґрунтовані.

В історії формування української термінології, крім закономірної еволюції, важливим фактором Іван Франко вважав творчість індивідів зі своїм світоглядом, які постійно направляли його в русло всеукраїнської єдності і європейської цивілізації [1, с. 159]. Саме вчені і громадські діячі, на думку Івана Франка, своїм науковим потенціалом піднімають інтелектуальний рівень цілих мас народу.

До Івана Франка намагалися ввести і затвердити науковий і публіцистичний стилі П. Гулак-Артемовський, Г. Квітка-Оснотенко, Є. Гребінка, але основоположником цих стилів по праву вважають Івана Франка.

Розглянуті науково-економічні праці І. Франка свідчать про вдаль і органічне поєднання народно-розмовної мови і літературної мови того часу.

З вищесказаного видно, що Іван Франко дотримувався погляду, що українська літературна мова повинна створюватися з усіх діалектів, без будь-якого насильства, сварки і бійки. Історично склалося так, що основою української літературної мови став надніпрянський діалект, а всі інші говірки живлять його. Саме цей факт зіграв важливу роль в становленні стилістичних норм української мови, зокрема мови науки. Іван Франко відзначав, що кожен автор наукового твору повинен стежити за стрункістю своєї мови, послідовністю викладу, користуватися усталеними термінами, які повинні бути емоційно нейтральними і моносемантичними.

Бұл тұрғыда Қожаға қызықпаса болмайды. Ол тіпті өз атына орай да әзіл-оспаққа батыл барады, өз беделін қорғап бүтеектемейді. Сол қылығы, сірә, жас оқырманның көкейінен шығады. «Шынын айтсам, бұл о баста Қожа емес, Қожаберген екен», - деп, көдімгі қазақы ашық мінезбен сыр ашады. Одан әрі әдемі әзілқешікпен кісіні еріксіз жымитады.

Повестің өн бойында мейір қозғайтын, әдеп ұқтыратын және оны әдейлеп оңашаламай, оқиға барысында жымдастырып келтіретін тұстар мол. «Әке» деген сөзді айтқанда, жүрегім қарс айырыла жаздайлы-ау. Қандай жақын, қандай ыстық!» - деп тебіренеді Қожа. «Ей, қайран әкем! Егер сен тірі болсан, мүмкін, мен бұдан гөрі басқалай болар ма едім. Кім біледі, жер – әлемді шулатып сотқар Қожа атанып жүргенім әкесіз жетім өскендігімнен де шығар», деген Қожаның сырын оқығанда, қай баланың да есіне өз әкесі түсері сөзсіз. Жазушы әкенің қадірін өстіп әдемі әзіспен айтып өтеді.

Осы бойда бұрыштағы кітап шкафыма қарай өтіп бара жатыр едім. Қаратай күлімсіреген дауыспен:

Әй, Қожатай, сәлем қайда? – деді.

«Жасы үлкен таныс адамға сәлем бермеу – көргенсіздіктің белгісі», - деп мамам мені талай баулыған. Сол парызымды амалсыз өтеп:

Сәлеметсіз бе? дей салдым.

Үлкендердің үстіне бұйымтайсыз ет қызулықпен кіріп келгендіктен, енді амалсыз бірдеңе істеуім керек болды.[1.12]

Бұл араны оқыған бала да әдептілікті Қожамен бірге мойындайды, үлкенді сыйлаудың халықтық дәтүрін есіне түсіреді.

Қожаның қылықтары белгілі бір логикадан туындап жатады. Адам жанын ұға бермейтін, оған үніле бермейтін кісілерге онда үнемі бір қынжыл жүреді. Содан барып кезекті тентектік туады.

Повесті оқып отырған оқырман, Қожамен бірге күйініп, Қожамен бірге күліп отырады. Бердібек Соқпақбаев шығармаларының тәрбиелік мәнін күшейтетін де осындай шеберліктер.

Түйіндеп айтар болсақ, Б.Соқпақбаев күлкісі – өмірдің өз суретін шынайы қалпында беріп, тұрмыс-болмыстың қатпарыс-қатпарларына ерекше леппен жарық сәуле түсіріп, нақты жағдайдағы тіршілік суреттерін бірде әсерлі әзілдің лебімен, бірде ойлы-мұңды екпінмен бедерлейтін, сойтіп оқырманын кейде тура, көбіне астарлы-тұспалды емеурінмен іш тарта жымитатын, жымита отырып толғандыратын, парықты ойымен пайымға шақыратын ойлы күлкі, парасат күлкісі деп білеміз.

«Менің атым – Қожанын» көркемдік ерекшелігіне тоқталсақ, алдымен назар аударатынымыз құрылымының тосындығы, өзгешелігі. Көркем шығарма құрылымы сөз болғанда, әңгіме сюжет пен композиция туралы болатыны белгілі. Дүниеге келген әрбір туындының көркемдігі мен құндылығы осы екеуінің бірлігі арқылы анықталады. Сюжет нақтылы көрінісін композициядан тапса, іс әрекет ізімен шығарма құрылысының жасалатыны да анық.

Повесте оқиғалар жүйесі мектеп оқушысы Қожа Қадыров төңірегінде өрбиді. Шығармада оның іс-әрекеті, мінез-құлқының қалыптасуы, арман-тілегі, басқалармен қарым - қатынасы суреттеледі.

Повесть әрқайсысына тақырып қойылып, нанымды, әсерлі оқиғаларға құрылған 27 тараудан тұрады. Шығарманың жазылу әдісі, батыс әдебиетіндегі романның әрбір тарауына айдар ретінде көне қағидалардан үзінді беріп, оқушы үмітіне үкі тағып жетектейтін тәсілді еріксіз еске түсіреді. Мәселен, В.Скотттың «Айвенгосын», немесе Ж.Верниң «Дәрігер Окстың тәжірибесіндегі» әрбір тараудың басындағы мазмұнның қысқаша баяндалып кету нұсқасы өз дәрежесінде шығарманы өте ұтымды және қызығалықты етіп көрсеткені анық.

Жазушының өзі көрсеткендей «Менің атым – Қожа» мен М.Твеннің «Том Сойерін» салыстырып қарай бастасақ, тараулардың қысқалығы, автордың айтайын деген ойын тым ауырлатпай, жеңіл елгезек тілмен алып кетуі сияқы ұқсастықтарды табуға болады. Жазушының шынайы өмірден алынған қызықты хикаялары жоғарыдағыдай өмірі өлмес нұсқалармен әбзелденген. Алайда, бұл еліктеу дәрежесінде қалып қоймаған, қазақ топырағының шындығынан барып туындаған талантты шығарма. «Осындай шығарма қазақ балаларына да керек» деген максаттан барып туындаған дүние болса керек. [19.144]

«Композиция құрамына сюжеттің кезеңдері ғана емес, сюжеттен тыс нәрселер де кіретіні белгілі. Солардың бірі - пролог - көркем шығармаға кіріспелердің бір түрі» екенін ескерсек, повестегі «Кіріспе орнына» деген тарау пролог іспетті. «Оллаһи, мақтанғаным емес, достарым, шындықты айтып отырмын - әттен жазушы болсам деген арман менің көкейіме ерте ұялады. Үшінші-төртінші кластарда оқып жүргеннің өзінде-ақ ақындық данқым мектептен асып, бүкіл ауданға жайылды...». Бұл - кейіпкер Қожаның сөзі. Повестің кіріспесі дәл осылай басталады. Өз арман-тілегі туралы аздап сыр ашқан автор «өтірік ештеңе қоспаймын» деп уәде береді. Уәдесін орындайды да. «Кіріспе орнына» деген тараудың басты міндетінің өзі - шығарманың нанымды шығуына қызмет ету болса керек. Шығармадағы оқиғалар бас кейіпкер атынан, яғни бірінші жақтан баяндалады. Жазушының өз сөзімен айтсақ бұл тәсіл... өмір құбылыстарын - жақсы мен жаманды, ақ пен қараны бала көзімен көру, бала түйсігімен түсінуден туындайды. [16.139]

всі інтернаціональні терміни), П. Житецький (з попередженістю виступає проти міжнародної термінології і звужує можливості української мови), І. Огієнко (виступав категорично проти іноземних слів, кожен термін повинен бути проведений із такого кореня, який існує в живій українській мові).

Максимальної точності викладу думки і відсутності будь-яких побічних асоціацій, які так шкодять науковій роботі, можна досягти тільки тоді, коли автор наукового твору буде стежити за стрункністю своєї мови, за послідовністю викладу, користуватися усталеними термінами [3]. Терміни повинні бути емоційно нейтральними і моносемантичними. Обов'язковість таких особливостей терміна у своїх працях постійно підкреслюють Л. А. Булаховський, А. А. Реформатський, Р. А. Будагов, Г. О. Винокур.

Іван Франко не тільки розумів і підтримував такі специфічні ознаки терміна, як моносемантичність і відсутність експресивності, але й указував шляхи їх досягнення. зокрема використання для термінів слів іншомовного походження.

Складність у створенні і вживанні термінології І. Франко вбачав у тому, що вчений у своєму висловлюванні повинен користуватися звичайним, історично сформованим мовою і піклуватися про максимальну точність і однозначність терміна. Для Франка-вченого основним критерієм терміна є його зручність, придатність до функціонування, а до терміносистеми він підходив як до контрольованої групи лексики в системі мови.

Про вагомий внесок Івана Франка в розвиток наукового стилю свідчить його прагнення до прийнятої в більшості літературних мов світу міжнародної термінології, з її чистотою і конкретністю, точністю вживання терміна в тексті.

Іван Франко засуджував антинаукові, пуристичні тенденції у становленні наукової мови і вважав їх виявом нерозуміння вільного розвитку мови. Він розумів, що нерозробленість української наукової мови, відмова від міжнародної термінології серйозно шкодять справі культурних і наукових відносин з іншими народами, гальмують розвиток нації, її культури і науки, ведуть до замикання в національний шкаратупі [2, с. 27].

У становленні української термінології пріоритетним повинно було бути використання питомої лексики, яка все одно еволюціонувала за рахунок новостворень (із використанням відомих коренів і словотворчих афіксів) і різних лексичних запозичень.

к. філол. н., доц. Василенко В. А., Гримайло В. С., Деменко А. В.
Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ

ВПЛИВ МОВОТВОРЧОСТІ І. ФРАНКА НА СТАНОВЛЕННЯ СТИЛІСТИЧНИХ НОРМ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Проблема ролі особистості у створенні основ літературної мови є дуже складною і багатогранною. Про роль Івана Франка в розвитку наукового і публіцистичного стилів української літературної мови писали багато вчених. Серед них: Ф. Жилко, Н. Корнієнко, М. Леонова, А. Новоставська, Т. Панько, І. Петличний, Е. Регущевський, А. Сербенська, М. Тростогон.

Розвиток наукового і публіцистичного стилів української мови перш за все пов'язаний із формуванням української наукової термінології, активне становлення якої відбувалося в 60-х роках XIX ст. У цей період виникло два протилежні напрямки в баченні теоретичних і практичних питань розвитку української термінології. Перший напрямок, очолюваний П. Кулішем, направив розвиток української термінології в бік архаїзації, а другий – на пуристичний шлях штучних новоутворень, навіть у тих випадках, коли в українській мові були вже усталені інтернаціональні терміни [2, с. 17]. П. Куліш вказував на дві причини, що спонукали до архаїзації термінів: 1) спроби не вводити в мову невластивих їй слів, 2) прагнення не вигадувати нових термінів замість тих, які вже колись використовувалися українцями.

Іван Франко різко виступав проти ненаукових установок М. Левченка (заперечував використання міжнародних термінів, які були запозиченнями переважно з грецької та латинської мов, і підтримував термінологію «в дусі народної мови») і П. Єфименко (заявляв, «що при складанні малоросійської термінології потрібно мати на увазі два головних правила: 1) щоб кожен термін був утворений від такого слова, яке існує в рідній мові, 2) щоб закінчення термінів відповідали формам нашої мови»). Він критикував також введення І. Верхрадским надуманих і вузько діалектичних термінів. Ненаукові пуристичні установки в галузі термінології здійснивав В. Левицький (термінологізував загальноновживані слова), Є. Тимченко (штучними новоутвореннями переводить

Бұл айтқандарымыз – повестің бірден көзге түскен композициялық ерекшелігі. Ол ерекшеліктер жазушының кейіннен жарық көрген, автобиографиялық туындысы болып саналатын «Балалық шаққа саяхат» повесінде де өз көрінісін тапқан. Сюжеттің басталуы оның кіріспесі іспетті: мұнда әдеби қаһармандар өзара қарым-қатынасқа көшпес бұрынғы хал-жағдай, тіршілік, қоғамдық орта, болашақ қактығыстар алаңы, оқиғалар орны суреттеледі. Сюжеттік даму Қожаның айналасындағы адамдармен қарым-қатынасына, іс-әрекетіне негізделген 4 тараудағы Майқанованың өзінен үлгерімі төмен, сыпсық Жантасқа жолдама беріп, Қожаға бермеуі оның теріс жолға түсуіне себеп болады. Қарап отырсақ, педагогикалық қызметтегі объективтік бағалаудың сәл етке болса да әлсіреуі – бала тәрбиесіне әсер етеді екен.

Егер сюжеттің негізі тартыс болса, Қожа мен Майқанова арасындағы психологиялық тартыс сюжетті өрістетудің мотивировкасы тәрізді. Пионер лагеріне жолдама ала алмай қалған Қожа жайлауға амасына жүрмекші болады. Колхоз атын ұрлап мінуге келгенде, Сұлтанмен кездеседі... Одан әрі шығарма сюжеті ширақ өрбіп дамиды. М.Горькийдің анықтауы бойынша, шығарманың тартымды, әсерлі болуы оның сюжетінің жатық, ширақ шығуына байланысты.

Жалпы, Б.Сокпақбаев шығарма сюжетін қаһармандар характерлерінің қактығысы, конфликт арқылы өрбітеді. Сюжет – әрбір қаламгер жаналаң жасайтын дүние, ол бір туған соң әсте қайталанбаса керек.[20.106]

Тамаша құрылған сюжет пен композиция қаламгердің айтайын деген идеясына, образдың жан – жакты көрініп, өсу логикасына қызмет етеді. Ондаған кейіпкерлерге, сан түрлі оқиғалар мен неше алуан суреттеу құралдарына тиісті орын тауып, өмірлік жағынан нанымды етіп шығаруы, сөз зергерінің шын мәніндегі шеберлігін аңғартады.

Бердібек Сокпақбаев – ұрпаққа деген басты шығармаларын жазған, оқырмандарынан лайықты бағасын алған бакытты жазушы.

Сондықтан оның шығармаларында идея үшін боямаланған, қазақ өміріне қисынсыз келетін, ойдан құрастырылған оқиғалар кездеспейді.

Ол бірақ болғанын болған күйде, көргенін көрген күйінде тізбелеп жаза бермейді, не әдемі әзілмен құптайтынын, не өткір кекесінмен наразылығын аңғарта отырады.

Ұлттық сана – біріншіден өз халқын, ұлтын сыйлайтын ыстық ықылас пен сертек сезімнен туалы. Екіншіден, елінің, халқының ұлттың өткенін, қазіргісін, келешегін толық біліп, тексеріп халық тағдырына, ұлт мәселесіне елдік, мемлекеттік тұрғыдан қарайтын саналы, салихалы ойдан туады. Бұл ретте ұлттық сананың жасаушысы, сақтаушысы, қорғаушысы әрқашан да ұлттық интеллигенция, зерделі топ, зиялы қауым, әсіресе акын-жазушылар. «Қыранша қарап Қырымға, мұң мен зарды қолға алып, кектеніп надан зұлымға, шырышқ атып толғататын» Абайдан бастау